

MIKOR KÖTELEZŐK A SZABAD HATÁROZÓK?¹

PEREDY MÁRTA

0. Bevezetés

Dolgozatomban a kötelező adjunktumok jelenséggörével foglalkozom. Ha a jelenség angol elnevezését, *obligatory adjuncts*, teljes mértékben le akarjuk fordítani, a *kötelező szabad határozók* terminushoz jutunk, mely tökéletesen kifejezi a jelenségben rejlő paradoxont, melyet az (1)-es példa illusztrál. (A dolgozat példáiban a ' jellel a mondat első kötelező hangsúlyát jelzem.) Az (1a)-beli mondat *tegnap* időhatározóját, mint általában az időhatározókat, habozás nélkül adjunktumnak (más néven szabad határozónak) tekintenénk, ám ekkor azt várnánk, hogy elhagyható legyen. Ez a kitétel azonban nem teljesül, mint azt az (1b)-beli példa mutatja. (1c) csupán az (1a)-hoz hasonló további példákat hoz annak bemutatására, hogy a rosszul formált (1b)-beli mondatot igen sokféle határozó megmentheti.

(1a) ' *Tegnap* született a kisbaba.

(1b) *'Született a kisbaba.

(1c) ' *Császármetszéssel / A 'János kórházban / 'Fekete hajjal* született a kisbaba.

A *születik* ige egy ún. létrejövést kifejező ige, mely a határozottsági korlátozás hatálya alá esik, ebből következik az (1b) mondat rosszulformáltsága. Ez olyannyira igaz, hogy Grimshaw és Vikner (1993), akik először foglalkoztak behatóan a jelenséggel az angolban, kifejezetten a létesítőigék sajátos vonásain alapuló magyarázatot adtak (ugyan nem a határozottsági korlátozásra támaszkodva), ám a (2)-es példapár azt mutatja, hogy a szabad határozó el nem hagyhatóságának problémája más típusú mondatokban is felbukkanhat.

(2a) A cukor ' *könnyen* oldódott a teában.

(2b) ?A cukor 'oldódott a teában.

¹ A tanulmány a TS 49873 sz. OTKA projektum keretében készült. Köszönetet mondok: É. Kiss Katalinnak, a projektum vezetőjének, Kenesei Istvánnak, a kötet szerkesztőjének és a dolgozat névtelen lektorának alapos munkájukért és megjegyzéseikért.

A fenti példák láttán, amennyiben biztosak vagyunk abban, hogy ezek a határozók se nem szemantikai, se nem szintaktikai argumentumai az igének, felvetődik a kérdés, hogy milyen egyéb tényezők követelhetik meg egy összetevő jelenlétét a mondatban. Vegyük észre, hogy az (1a) és (2a) mondatok kötelező szabad határozói a mondat főhangsúlyát viselik, vagyis ők hordozzák az új információt. A (3)-as és (4)-es példák bizonyítják, hogy e szerepük kulcsfontosságú a jelenség szempontjából:

- (3) *Született a kisbaba *tegnap*.
 (4) *A cukor oldódott *könnyen* a teában.

Ackerman és Goldberg (2001) ezt felismerve angol adatok alapján egy átfogó, nem csupán a létesítőigékre kiterjedő pragmatikai magyarázatot javasolt. A (5)-ös és a (6)-os példák az (1)-es és a (2)-es angol megfelelői. A nyelvi sajátságoktól eltekintve – mint például a szórend vagy az, hogy az angol passzív szerkezetet használ, míg a magyar mediálist – egyetlen különbség figyelhető meg a két nyelv között, nevezetesen az, hogy míg az (1b) magyar mondat előtti * rosszulformáltságot jelent, addig az angol (2b) mondat #-je csupán a mondat nem-szerencsés (*infelicitous*) voltára utal. A nem-szerencsés kifejezés azt jelenti, hogy semleges kontextusban nem értelmezhető a mondat; azonban bizonyos speciális kontextusban lehet elfogadható. A két nyelv közti eme ártatlannak látszó eltérésről sok szó esik majd a 2.3. és 2.4. alfejezetben.

- (5a) The baby was born *yesterday / by caesarean / with black hair*.
 a kisbaba született *tegnap / császármetszéssel / fekete hajjal*
 (5b) #The baby was born.
 a kisbaba született
 (6) The sugar dissolved #(easily).
 a cukor oldódott *könnyen*

Dolgozatomban a létesítőigés mondatokban ((1)-es és (5)-ös példa) előforduló kötelező határozókkal foglalkozom részletesen. Ackerman és Goldberg magyarázatát alapvetően elfogadom mind a magyar, mind az angol esetében, valamint a magyarra vonatkozó szakirodalomnak a létesítőigés mondatokra vonatkozó bőséges eredményeit is alapul veszem (lásd például

É. Kiss 1995; Kálmán 1995; Bende-Farkas 1995; Maleczki 2001; Piñón 2005; Kálmán és Varasdi 2005; hogy csak a dolgozatban hivatkozott munkákat említsem). Tehát nem egy új elmélettel kívánok előállni; jelen munka célja inkább a rendelkezésre álló eredmények kiaknázása. Először is célokom annak bemutatása, hogy a) a pragmatikai magyarázat, melyet az 1.1. alpontban tárgyalok, Ackerman véleményével ellentétben (személyes közlés) a magyarra, és azon belül a magyar létesítőigés szerkezetekre is áll (1.2. alpont), ám b) a határozottsági korlátozás és annak neutralizációja az általános pragmatikai megszorításoknál jóval precízebb megközelítést tesz lehetővé (1.3. alpont). A dolgozat teljes második fejezetét annak bemutatására fogom szánni, hogy az angol létesítőigés mondatok viselkedése is leírható e szigorúbb keretben, és a „szerencsesség” bizonytalan fogalmától megszabadulhatunk, ha feltételezzük, hogy a létesítőesemények az angolban is kétféleképpen fejezhetők ki a magyarhoz hasonlóan. (A magyarban a csupasz, illetve az igekötős igékkel, pl.: *épül – megépül*).

Másrészt rávilágítok arra, hogy a magyar létesítő szerkezetek látszólagos bonyolultsága, mely abban rejlik, hogy az igekötők és másodlagos predikátumok illetve a fókuszált összetevők tartománya összemosódni látszik, feloldható, ha figyelembe vesszük, hogy a terminatív és rezultatív másodlagos predikátumok valójában nem a létesítőigékhez, hanem az azokkal azonos alakú, állapotváltozást kifejező igékhez kapcsolódnak (1.5. alpont). Ez alól kivételt képez az az igekötő, mely az igekötős létesítőigéi jelentésben szerepel (az esetek túlnyomó többségében a *meg*), ez nem a végállapotra utaló rezultatív elem (1.4. alpont).

Végezetül már a bevezetőben fontosnak tartom megemlíteni, hogy a kötelező adjunktum kifejezés nem egy bármilyen szempontból egységes adjunktumosztály megnevezése, hanem egyszerűen utal a mondat minden olyan adjunktumára, mely információszerkezeti szerepe miatt nem hagyható el. A további terminológiai pontosításra az 1.2.2. alpontban kerül sor.

1. A kötelező határozók jelenségének áttekintése a magyar létesítőeseményekben

1.1. A pragmatikai magyarázat (Ackerman és Goldberg 2001)

Először tehát ismerkedjünk meg Ackerman és Goldberg gondolatmenetével. A kérdés egyrészt az, hogy miért nem jó az (1b), illetve (5b)-beli, létesítőigét és specifikus téma-argumentumot tartalmazó mondat, másrészt az, hogy mitől válik elfogadhatóvá a határozóval bővített (1a) és (5a)-jelű

párjuk. A határozott főnévi csoport előfeltételezi referense létezését, sőt létrejöttének jellegzetes módját is (a kisbabák például mindig születés révén „jönnek létre”). A (b) mondatok predikátuma azonban a létrejövést és annak módját állítja. Ezért a mondatok nem felelnek meg az ún. fókusz követelménynek, mely egy pragmatikai elv, és azt mondja ki, hogy minden mondat valamilyen új információval kell, hogy hozzájáruljon a beszélgetéshez. Ha előfeltételezett dolgot állítunk, nem közlünk új információt. Az (1a) és (5a) mondatok fő állítását azonban a fókuszált határozók hordozzák, hiszen a létrejövés körülményei (helye, ideje stb.) már nincsenek előfeltételezve a határozott NP által.

A hangsúly tehát a releváns új információ meglétéen van. Ezt közvetíthetik például adjunktumok, de nem csak azok (vö. 1.2.1. és 1.2.2. alpont), mint azt Ackerman és Goldberg is hangsúlyozza.

1.2. *A magyar csupasz létesítőigés mondatok*

Ahhoz, hogy a fenti érvelést érdemben megítélhessük, és a magyarra vonatkoztathassuk, tekintsük át először a létesítőigés, szabad adjunktumos mondatok tulajdonságait a magyarban.

A létesítőigék fogalmát Szabolcsi (1992) szellemében használom. Olyan igékről van szó, melyek tartalmazzák a létezés, létrejövés vagy létrehozás, röviden létesítés, jelentésmotívumát. A létesítés a való világbeli létesítésnél tágabban értendő: egy új diskurzusraferens az adott diskurzusba való bevezetését jelenti. Az igék széles köre elláthatja ezt a szerepet, ezért szokás erre a csoportra, a létesítés fogalmától elszakadva, HK-igeként is utalni (HK = határozottsági korlátozás).

1.2.1. *Tulajdonságok*

1. A jelenségben csak az igekötő nélküli létesítőigét tartalmazó mondatok vesznek részt; sem a *meg* igekötős létesítőige (7a), sem más akár telikus (7b), akár atelikus (7c) predikátumok nem követelik meg a határozó jelenlétét és főhangsúlyát.

(7a) *(Tegnap)* ’megszületett a kisbaba.

(7b) Tádé *(a szkanderben)* ’nyert.

(7c) Hanga *(a réten)* ’sétált.

2. A csupasz létesítőigék is csak akkor követelnek plusz összetevőt a mondatban, ha specifikus témával állnak. Ez a jelenség az ún. határozottsági korlátozás (angolul Definiteness Effect, lásd Szabolcsi (1992)), mely azt mondja ki, hogy a csupasz létesítőigét tartalmazó perfektív olvasatú semleges mondatokban a téma-argumentumnak nem-specifikusnak kell lennie (vö. (8)).²

(8) 'Született egy kisbaba.

3. Mint azt már a bevezető (3)-as példája is mutatta, szükséges, hogy a kötelező adjunktumok a főhangsúlyos igeivői pozíciót foglalják el. Hogy ezek a kifejezések kontrasztív fókuszot fejeznek ki, az a (9)-esben bemutatott tesztből következik. Tagadáskor ugyanis az igemódosítók (például az igeekötők) az ige mögé kerülnének, míg a fókuszált összetevők eredeti helyükön maradnak.

(9a) *'Nem született *fekete hajjal* a kisbaba.

(9b) 'Nem *fekete hajjal* született a kisbaba.

4. Az ige nyilvánvalóan nem szelektálja a szóbanforgó határozókat, hiszen típusukra nem érzékeny. Ezt mutatta a bevezető (1c) példája.

5. Bár a határozók széles köre jelenhet meg egy azon mondatban is, a mondathatározók nem esnek a jelenség hatálya alá (lásd (10)), ami érthető, hiszen ezek a határozók nem foglalhatják el a fókuszpozíciót (még akkor sem, ha viselhetik a mondat főhangsúlyát, mint például a *biztosan*).

(10) *'Szerencsére / 'Biztosan született a kisbaba.

6. Végül, de nem utolsó sorban nagyon fontos észrevennünk, hogy nem csupán szabad határozók, hanem az ige vonzatainak fókuszálása is jólformált mondatot eredményez, ezt mutatja a (11)-es példa. Kivételt jelent a téma-argumentum fókuszálása (vö. a (12)-es), amit részletesen tárgyalok a függelékben az írásom lektora által felvetett ellenpéldákra válaszul. A (13)-as példában azt látjuk, hogy az ígére eső főhangsúly is jólformált mondatot eredményez, ha a „létesítés módja” jelentésösszetevő más módokkal szembe-

² Egészen pontosan a nem-specifikusság a dolgozatban tárgyalt esetekben mindig utóspecifikus értelemben értendő (Wacha 1978; Szabolcsi 1992), vagyis a mondat elhangzása után az adott objektum elérhetővé válik a diskurzusban.

állítható. Például: oly módon jutottam hozzá a gyűrűhöz, hogy kaptam, nem úgy, hogy vettem vagy loptam vagy találtam.

(11) A gyűrűt *'én / 'Tóbiástól* kaptam.

(12a) **A 'gyűrűt* kaptam.

(12b) **A 'kisbaba* született.

(13) A gyűrűt *'kaptam*.

1.2.2. Kötelező határozók helyett kötelező fókusz

A bevezetés végén már említettem, hogy a kötelező adjunktum fogalma nem utal szabad határozók egy természetes osztályára, hanem csak azt fejezi ki, hogy információszerkezeti okokból adjunktumok is válhatnak a mondat kötelező összetevőivé. A fenti (11)-es és (13)-as példák pontosan azt jelezték, hogy az összetevő fókuszi mivolta igen, szabadhatározói mivolta viszont nem játszik szerepet a jólfarmáltság szempontjából. Kérdés, hogy miért alakulhatott ki mégis a kötelező adjunktumok fogalma. Miért kelti fel jobban a figyelmünket a *'Tegnap született a kisbaba – *'Született a kisbaba* mondatpár, mint például a *'Tóbiás verte meg Tádét – *'Verte meg Tádét*. Az egyik ok az, hogy a második mondatpár alanyának nem kizárólag információszerkezeti okokból kell megjelennie: a semleges mondat is kíván alanyt, bár a magyarban a nem hangsúlyos alany lehet rejtett névmás. A másik ok viszont az, hogy a fókuszált kifejezés elhagyása után visszamaradó szóhalmazból szórendi változtatások után kialakítható egy jólfarmált semleges mondat (*'Megverte Tádét*), addig az első esetben ez nem áll fenn. A kötelező adjunktumokra jellegzetesen olyan mondatokban figyelünk tehát fel, melyek az adjunktum elhagyása után semleges mondatként semmiképpen nem értelmezhetők. Összefoglalva:

(14) A kötelező adjunktum kifejezés nem szabad határozók valamilyen egységes osztályát jelöli, hanem azokat a szabad határozókat, típusuktól függetlenül, melyek olyan mondatokban töltik be a fókusz szerepét, melyek semleges mondatként rosszulformáltak lennének.

Nem igaz azonban, hogy a fogalom az adjunktum típusától teljesen független, hiszen az a megkötés, hogy a kötelező adjunktum a mondat fő

állításának hordozója, áttételesen a típusára is tesz megkötést. Például nem lehetnek mondathatározók.

1.2.3. *Aspektuális tulajdonságok*

Az eddigi példákban olyan csupasz létesítőigék szerepeltek (*születik, kap*), melyek nem-duratív eseményt írnak le, ezért a folyamatos olvasat eleve ki volt zárva. A specifikus témát tartalmazó semleges mondatok előtti * azt jelölte, hogy ezeknek a mondatoknak befejezett olvasata sincs. Bár befejezett olvasata a csupasz létesítőige által kifejezett duratív eseményeknek sincs, folyamatos olvasatuk (megfelelő kontextusban) lehet. Ezt mutatja a (15)-ös példa.

(15) (Éppen) ’épült a ház (mikor ott járunk).

Hangsúlyoznom kell, hogy minden eddigi és további megfontolások a befejezett olvasatra értendők, hacsak külön nem jelzem az ellenkezőjét.

1.3. *A határozottsági korlátozás és a pragmatikai elvek viszonya*

A téma specifikusságát vizsgálva már említettem a csupasz létesítőigékre vonatkozó határozottsági korlátozást, de nem érintettem azt a kérdést, hogy ez a megkötés a grammatika mely szintjén érvényesül. Lehet egyrészt az igék lexikális tulajdonsága, hogy nem-specifikus témát kívánnak. Emellett érv, hogy az igéknek csak egy bizonyos csoportja mutatja ezt a tulajdonságot. Piñón (2006a) ennek szellemében adja meg a létesítőigék lexikai leírását, ám ebben a megközelítésben a fókuszos mondatok interpretációja nehézségekbe ütközik, ugyanis a javasolt lexikai tétel nem állhat a fókuszos mondat előfeltételezett tartományában (erről lásd az 1.5.2. alpontot). A szerzők túlnyomó többsége (Szabolcsi 1992; Kálmán 1995; É. Kiss 1995; Maleczki 2001) Piñónnal ellentétben alapvetően információszerkezeti megkötésként értelmezi a jelenséget. Gondolatmenetük a következő. Ha a mondat fő állítása a létesítőesemény és annak lezárulta (a befejezett semleges mondat esete), akkor a téma-argumentumnak, melynek referense csak a létesítés lezárultának pillanatától fogva létezik, nem-specifikusnak kell lennie, hiszen amíg a létrejöttét nem állítottuk (vagyis valamilyen módon nem vezettük be a diszkurzusba), addig nem előfeltételezhetjük a létezését, azaz nem utalhatunk rá specifikusan.

Ha a téma mégis specifikus egy ugyanilyen típusú mondatban, akkor egy már létező (sőt előfeltételezett) dolog létrejöttét állítjuk, vagyis tautológiához jutunk. Tautológikus állításokat ugyan teszünk olykor (pl.: *Ami szép, az szép*), és nem érezzük őket rosszulformálnak, de ezek szándékolt tautológiák, míg az előbbieket nem-szándékoltak, azaz a szerkezetükből következően menthetetlenül azok, ezért rosszulformálnak érezzük őket.³ (Ez Szabolcsi (1992) gondolatmenete.)

Ahhoz, hogy a határozott téma és az annak létesítését kifejező esemény megférjenek egy mondatban, arra van szükség, hogy a létesítőesemény is mint előfeltételezett információ szerepeljen. Ez úgy érhető el, ha van egy fókuszált jelentésösszetevő a mondatban, mely a mondat többi részét előfeltételezi.⁴ Ezért van az, hogy a fókusz neutralizálja a határozottsági korlátozást, vagyis engedélyezi a határozott téma megjelenését.

Összességében azt láthatjuk, hogy a magyar létesítőigés mondatokban a fókuszált kifejezések megjelenése nem csupán pragmatikai effektus, nem csak arról van szó, hogy nem mondtunk fókusz híján semmi újat, hanem arról, hogy ezt a semleges mondat szerkezete már eleve ki is zárja (nem-szándékolt tautológia), vagyis a mondat szemantikailag rosszulformált. A magyarra tehát Ackerman és Goldberg pragmatikai magyarázatánál szigorúbb megkötések érvényesek, ezzel együtt persze a pragmatikai megfontolások nem veszítik érvényüket, de önmagukban nem magyarázóerejük.

A második fejezetben foglalkozom majd azzal a kérdéssel, hogy mit állíthatunk az angol adatokról a fentiek fényében.

1.4. Igeközös létesítőigék – intencionális entitások

Eddig olyan szerkezetekről volt szó, melyben egy igekötő nélküli létesítőige és a létrejött objektumra referáló téma-argumentuma fejezi ki a létesítőeseményt, pl. *épült egy ház*. Ezek az igék követelik meg a kötelező adjunktumok, pontosabban a fókusz jelenlétét specifikus téma esetén. A létesítőesemények kifejezésének másik módja a csupasz létesítőige (általában

³ A szándékolt tautológiákat könnyen át tudjuk alakítani kontingens állításokká, például: *Ami természetes, az szép*, míg a létesítőeseménybe nem tudunk olyan határozott témát helyettesíteni, amivel az állítás megszűnne tautológikus lenni, ezért nevezzük nem-szándékolt tautológiának.

⁴ A (14)-es példában szereplő igefókuszos mondatokra való tekintettel kell óvatosan úgy fogalmaznom, hogy "jelentésösszetevő". Ott ugyanis nem az ige teljes tartalma, hanem csak a „létrehozás módja” van szembeállítva.

meg) igeikötős alakja. (Pl.: *megszületik, megépiül, megír, megfest, de: elkészül, ellop.*⁵) Mi a különbség a létesítőesemény kétféle kifejezőmódja között?

A létesítőesemény betetőzésére kétféleképpen utalhatunk. A csupasz ige esetében maga a téma-argumentum utal az esemény végállapotára, hiszen egy csupán a betetőzés pillanatától kezdve létező objektumra referál (vö. É. Kiss 2004; Kálmán és Varasdi 2005). Az igeikötős ige esetében az igeikötő fejezi ki az esemény betetőzését, de nem azáltal, hogy a végállapotra referál (vö. Kálmán és Varasdi 2005, szemben É. Kiss-sel 2004). Már itt fontos hangsúlyoznom, hogy egy adott csupasz létesítőige nem bármely igeikötővel kombinálódva eredményez igeikötős létesítőigét, hanem csak egy speciálissal, ami leggyakrabban a *meg* igeikötő.

1.4.1. *Intencionális entitások*

A különbség akkor válik igazán világossá a csupasz és az igeikötős létesítőige között, ha alaposan megvizsgáljuk azt az objektumot, amire a téma-argumentumuk referál. Az igeikötőtlen ige esetében, mint már mondtuk, ez maga a létrejött objektum, azaz egy való világbeli entitás. Az igeikötős ige (és a létesítőfolyamatot kifejező ige) esetében azonban más a helyzet. Vegyünk egy példát! Akkor is beszélünk „a ház”-ról, amikor még az építkezést el sem kezdtük, vagyis a valóságos ház, amiben majd lakni fogunk, még nem létezik. Mire referálunk ekkor az „a ház” kifejezéssel? Arra a házra, ami a terveinkben szerepel; bár tudjuk, hogy a ház még nem létezik, de létezésének lehetősége fennáll, azaz biztosan tudjuk, hogy ha az építkezés folyamata betetőződik (jelen példában szószerinti értelemben is), akkor lesz egy valódi házunk.

Arról van szó, hogy az *(Éppen) épült a ház* illetve a *Megépiült a ház* mondatban a téma nem a valódi házra, hanem a ház ideájára utal (Kálmán 1995; Bende-Farkas 1995). Az olyan objektumokat tehát, amelyek még csak potenciálisan léteznek, de egy létesítőfolyamat betetőzésével a való világ objektumaivá válnak, intencionális entitás-oknak nevezzük (vö. Kálmán és Varasdi 2005, illetve Piñón 2005 templátumoknak (*template*) nevezi az ilyen objektumokat).

Az 1.2.3. alpontban említettem, hogy az *(Éppen) épült a ház* mondatnak van folyamatos olvasata. Most azt látjuk, hogy a folyamat nem a valódi,

⁵ Az igeikötők elemzése nem tárgya ennek a dolgozatnak. Mindenképpen óvatosnak kell lennünk, mert beszélőnként változhat, hogy melyik igeikötő pontosan melyik jelentést kódolja.

hanem az intencionális entitásról szól (ezt neveztem az imént létesítő-folyamatnak). A duratív, igekötőtlen igealak tehát két lexikai egységet alkot: intencionális témát szelektálva létesítőfolyamatot, míg valódi témával befejezett létesítőeseményt ír le. Az igekötő, a folyamathoz járulva, annak betetőzését fejezi ki (vö. Kálmán és Varasdi 2005, míg Piñón 2005 az igekötős alakot a befejezett formából származtatja).

Az igekötős ige témája (szemben a csupasz ige témájával) feltétlenül specifikus (lásd specifikussági követelmény – É. Kiss 1995), mivel a folyamatból vezethető le, a folyamat pedig csak specifikus témára irányulhat.⁶

Az eddigiek duratív eseményekre vonatkoztak, de természetesen a pillanatszerű eseményekre (mint pl. a *megszületik*) is ugyanúgy igaz, hogy intencionális objektumra vonatkoznak. Mondhatjuk azt, hogy fizikailag minden pillanatszerű esemény is duratív, vagyis valamennyi időt vesz igénybe, csak az időtartam rövidege miatt nem (vagy csak ritkán) fordul elő olyan kontextus, melyben a folyamatra akarnánk utalni.

A valóságos és az intencionális entítások közötti különbség sokszor nehezen megragadható, hiszen ugyanaz a határozott főnévi csoport utalhat mindkettőre. Rámutatással viszont csak valóságos fizikai objektumokra tudunk utalni, ezért azt várjuk, hogy ilyenkor a csupasz létesítőigés mondat jólformált, míg igekötős rosszulformált legyen. Ez a helyzet a (16)-beli példákban. A (16b)-ben azt látjuk, hogy egy valódi entitásról értelmetlen azt állítani, hogy a létrehozása lezárult (ezt fejezné ki a *meg*), hiszen ezt előfeltételezzük, vagyis a probléma ugyanaz, mint a semleges csupasz igét tartalmazó mondatokban volt (lásd 1.3. alpont). Az viszont, hogy a *meg* igekötő jelenlétében a fókuszálás sem segít a (16c)-ben, mutatja, hogy az igekötős ige a már az esemény betetőzése előtt is létező intencionális entitásról szól, ami viszont nem a pöttyös rugdalózós kisbaba, hanem egy magzat. (17b)-ben és (17c)-ben pontosan erre a magzatra mint intencionális entításra (mint a kisbaba tervére vagy lehetőségére) utalunk, és a mondat *meg* is javul. (Az olyan mondatok megítélését, ahol a rosszulformáltság csupán a téma intencionális/valóságos voltán múlik, nem *-gal, hanem ?-lel jelölöm, mert az NP-k

⁶Mivel az igekötős létesítőige témája mindig specifikus, a *Megszületett egy kisbaba* mondatban a határozatlan névelő is csak specifikus értelmű lehet: egy kisbaba azok közül, akiknek a születésére már számítottunk. A félreértések elkerülése végett specifikus NP-k gyanánt mindig határozott NP-t használok, a határozatlan névelő pedig csak nem-specifikus kifejezést jelöl.

kétféle értelmezése között van némi átjárhatóság még az alábbi kifejezésekben is.)

- (16a) Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'januárban született.
- (16b) ?Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'megszületett.
- (16c) ?Ez a kisbaba itt a pöttyös rugdalózóban 'januárban született meg.
- (17a) ?Az ultrahang-felvételen szereplő magzat 'januárban született.
- (17b) Az ultrahang-felvételen szereplő magzat (azóta) 'megszületett.
- (17c) Az ultrahang-felvételen szereplő magzat 'januárban született meg.

A fókuszált kifejezések kötelezősége szempontjából összehasonlítva a csupasz és az igekötős igét azt mondhatjuk, hogy utóbbiak azért nem tautológikusak semleges mondatban sem, mert nem a valódi, hanem az intencionális entitás létrejöttét állítják.

1.5. *Rezultatív és terminatív másodlagos predikátumok*

Az előző pontban kiderült, hogy a létesítőigék kétféle lexikai egységet képeznek: témájuk vagy intencionális vagy valószínűsítő entitás. Ebben a pontban arról lesz szó, hogy létesítőigék nem csak létesítőeseményekben szerepelnek, hanem kifejezhetnek egyszerű állapotváltozást is. A létrejövés az állapotváltozások azon speciális esete, melynek során a nem-létezés állapotából jut el az objektum a létezés állapotába. Mondhatjuk, hogy a létesítőigék olyan állapotváltozást kifejező igék, melyek ezen speciális állapotváltozás kifejezésére „szakosodtak”, ám „civilben” közönséges állapotváltozást írnak le ők is. Ez a jelentésük akkor válik a kötelező adjunktumok szempontjából érdekessé, amikor a kötelező, azaz fókuszált adjunktumok és az igemódosítóként megjelenő terminatív és rezultatív másodlagos predikátumok csoportját próbáljuk szétválasztani, mivel az utóbbiakat az ige vonzatának tekintjük.

1.5.1. *Igemódosító versus fókusz*

Az igekötős igét tartalmazó semleges mondatokat (*Megsült a hús*) és a csupasz igét tartalmazó fókuszos mondatokat (*A 'serpenyőben sült a hús*) eddig mint nyilvánvalóan különálló dolgokat kezeltem. Kevés szó esett a két eset közötti nyilvánvaló párhuzamról: mind az igekötő, mind a fókuszált összetevő által eredményeznek jólformált, befejezett aspektusú mondatot, hogy betöltsék az igét közvetlenül megelőző, igevívői helyzetet, melyre a mondat főhangsúlya esik, és amely az új információ hordozója. Az igevívői

pozíció a kontrasztív fókuszon, és a létesítőige igekötőjén túl sokféle kifejezést tartalmazhat. Ezek közül most azok érdekesek számunkra, melyek az előzőekhez hasonlóan befejezett olvasatot eredményeznek; ilyenek a rezultatív és terminatív kifejezések. Ezek lehetnek igekötők (*ki- / át- / össze- / le- / odasült a hús*), predikatív névszói kifejezések (*pirosra sült a hús*), sőt É. Kiss (2004) szerint a határozott főnévi csoport által képviselt terminatív vagy rezultatív kifejezések is (*a holnapi vendégségre sült a hús*).

A kérdés az, hogy rezultatív vagy terminatív másodlagos predikátumot tartalmazó mondatok a fókuszosakkal rokonok-e abból a szempontból, hogy a csupasz létesítőigéhez járulva előfeltételezés útján engedélyezik, hogy a létesített, valódi entitásra specifikusan utaljunk, vagy az igekötős létesítőigékhez hasonlóan az intencionális entitásra vonatkozó létesítőfolyamatból származtathatók, vagy egyik sem igaz rájuk.

A fókusz- és az igemódosítói státusz közti határvonal korántsem egyértelmű, vagyis a már említett tagadási tesztet használva sok nehezen megítélhető esetet találunk. A helyzetet nehezíti, hogy fókuszálni a rezultatív és terminatív összetevőket is fókuszálhatjuk, a kérdés tehát az marad, hogy mely kifejezések lehetnek igemódosítók. É. Kiss (2004) szerint például határozott kifejezések is megjelenhetnek terminatív és rezultatív igemódosítóként; emellett érv a (18)-as példában szemléltetett párhuzam, ugyanakkor a (19)-es mutatja, hogy a tagadási teszt ezt nem teljesen támasztja alá.

(18) 'Begurult a labda *az árokba*. – *Az 'árokba* gurult a labda.

(19) 'Nem *az árokba* gurult a labda. – ? 'Nem gurult a labda *az árokba*.

1.5.2. Határozottsági korlátozás a lexikonban

Mikor a kötelező adjunktumokat a csupasz létesítőigét tartalmazó mondat fókuszainak tekintem, a határozottsági korlátozást információszerkezeti, és nem lexikai megköthetként interpretálok (vö. 1.3. alpont). Mielőtt ebben a keretben tisztáznám a másodlagos predikátumok ügyét, hadd vázoljam fel a kötelező adjunktumok jelenségének elemzését (Peredy 2008 alapján) abban a keretben, ahol a határozottsági korlátozás az ige lexikai tulajdonsága. Ezzel a lexikai megközelítés problematikus voltát kívánom illusztrálni.

Ha a határozottsági korlátozást a csupasz létesítőige lexikális tulajdonságának tekintjük (Piñón 2006a), akkor ezek az igék nem fordulhatnak elő fókuszos mondat előfeltételezett tartományában, mert a létesített objektumot

mindenképpen, mint új információt vezetik be; más szóval a fókusz általi neutralizáció ezen igék fölött nem érvényesülhet. Ebből az következik, hogy a határozott témát tartalmazó fókuszos mondatokban nem a csupasz létesítőige szerepel, hanem egy azzal azonos alakú másik ige. Ennek az igének specifikus a témája, de nem lehet azonos a folyamatigével sem, mivel a fókuszos mondatok befejezett olvasatúak (amit az is bizonyít, hogy a nem-duratív igék is előfordulhatnak bennük, l. a *születik* igét a korábbi példákban). Ezek szerint van egy harmadik változata is ugyanannak az igének, ami egy kötött alak abban az értelemben, hogy semleges mondatban önmagában nem fordul elő. A nem-duratív komplex igék (*meg-* / *Budapestre érkezik*) alapigéi is tekinthetők ilyen tulajdonságú kötött alakoknak, ráadásul azok is specifikus témát szelektálnak. Ezen analógiára alapozva állítom korábbi munkámban, hogy a fókuszált kifejezések egyben másodlagos predikátumként is szolgálnak, és képesek a terminatív és rezultatív kifejezésekhez hasonlóan befejezett összetett predikátumot alkotni a létesítőige eme kötött alakjával. Ennek lehetőségét abban láttam, hogy speciálisan a létesítőesemények mellett a létesítés körülményeit leíró kifejezések az újonnan létrejött objektum állapotát és ezáltal a létesítés végállapotát jellemző paraméterekként értelmezhetők. (Szemléletes példa erre, hogy születésünk körülményei (helye, ideje, születési súlyunk, a minket szülő nő (neve) stb.) egész életünkre szóló adatainkként jelennek meg.)

Még ha el is fogadjuk a végállapotra való utalás eme rendhagyó lehetőségét a kötött létesítőige mellett, két további nehézség áll fenn. Egyrészt nem világos, hogy egyes másodlagos predikátumoknak miért kell egyben kötelezően fókuszálva is lenni. Másrészt nem tartható az analógia sem az igekötős létesítőigével (ennek témája intencionális, míg a kérdéses mondatoké valódi entitás), sem a rezultatív és terminatív másodlagos predikátumokkal, mert, mint az a következő pontban kiderül, azok valójában nem is létesítést, csupán állapotváltozást fejeznek ki.

A jelen dolgozatban a határozottsági korlátozás lexikai kódoltságára vonatkozó feltevést az információszerkezeti magyarázat javára elvettem.

1.5.3. Az új magyarázat: létesítőigék civilben

A rezultatív és terminatív kifejezések az esemény végállapotára utalnak oly módon, hogy a téma-argumentum végpontbeli állapotát írják le. Egy ilyen kifejezés argumentuma nem lehet intencionális entitás, mivel az intencionális entitások változatlanok (pl. miközben a ház épül, a ház terve válto-

zatlan), tehát a végpontot nem jellemezheti az intencionális entitás új állapota. A rezultatív vagy terminatív kifejezést tartalmazó predikátum témája valóságos entitás kell, hogy legyen – vö. a (20a)-t és a (20b)-t.

(20a) ?'Át- / 'Ropogósra sütöttem a tőled tanult süteményt.

(20b) 'Át- / 'Ropogósra sütöttem a tálcán lévő süteményt.

Ha a mondat új információja a (rezultatív vagy terminatív) végállapot, mint a (20b)-beli semleges mondatban, akkor egy létesítőesemény témája nem lehet előfeltételezett, hiszen az csak a végpontban, jön majd létre. Mivel a (20b) mondat határozott témát tartalmaz, és mégis jólformált, az ige nem fejezheti ki a téma által jelölt objektum létesítését, csak állapotváltozást: volt egy kontextusban adott sütemény, amit később át- illetve ropogósra sütöttem (ez É. Kiss 2004 meglátása is).

Hogy a létesítőigéknek állapotváltozás jelentése is van, az abból is ki-derül, hogy folyamatot nem csak intencionális téma esetén fejezhetnek ki (ez a létesítőfolyamat a (21)-esben), hanem valódi entitással is: (22)-es példa.

(21) Éppen sütöm a tőled tanult süteményt.

(22) Éppen sütöm a süteményt, amit már tegnap elkészítettem.

A rezultatív és terminatív kifejezések valamint a kötelező adjunktumok szerepe és disztribúciója tehát ugyan látszólag nagyon hasonló – vö. (23), valójában az előbbiek másodlagos predikátumok (tehát az igével komplex predikátumot alkotnak) és az ige vonzatai, míg az utóbbiak fókuszált kifejezések és adjunktumok. Valamint nem ugyanolyan típusú eseményekben jelennek meg: a másodlagos predikátumok állapotváltozásokban, míg a kötelező adjunktumok létesítőeseményekben szerepelnek. (Fókuszált adjunktumok persze állapotváltozást leíró mondatban is lehetnek, de akkor folyamatos aspektusú marad a mondat, és a semleges mondat is jólformált, vagyis a kötelező adjunktumok (14)-beli definícióját nem elégtí ki.)

(23) 'Ebédre sütöttem a húst. – 'Délben sütöttem a húst.

1.6. Összegzés

A kötelező adjunktumok egyik legjellegzetesebb előfordulási helyét, a létesítőeseményeket vizsgáltam a fentiekben. Megállapítottam, hogy kötelező

határozók a befejezett aspektusú, valóságos entitásra specifikusan utaló témát tartalmazó létesítőesemények mellett jelennek meg fókuszként. A fókuszban azonban más kifejezés is előfordulhat, például az ige vonzatai is fókuszálhatók. A fókusz szerepe, hogy neutralizálja a határozottsági korlátozást, és ezzel engedélyezze a specifikus témát. Ehhez a fókusznak nem csupán a pragmatikai új információ szerepét kell betöltenie, hanem előfeltételeznie kell a teljes létesítőeseményt. Erre a magyar szerkezeti fókusz pozíciójába, azaz az ige elé mozgatott összetevő képes, de egy in situ információs fókusz már nem (24). Szerkezeti fókusz hiányában, Ackerman és Goldberg állításával szemben, nem egyszerűen pragmatikailag nem-szerencsés a mondat, hanem szemantikailag rosszulformált, mivel nem-szándékolt tautológiát fejez ki.

(24) *Született a kisbaba *tegnap*.

A létesítőige különféle jelentéseiről a következő kép bontakozott ki:

(25)		intencionális téma	valódi téma
létesítés	folyamatos	<i>főzöm a holnapi ebédet</i>	
	befejezett	<i>megfőzöm a holnapi ebédet</i>	<i>főzök egy levest</i>
állapotváltozás	folyamatos		<i>főzöm a ruhát</i>
	befejezett		<i>kifőzöm a ruhát</i>

A létesítő értelmű igekötős ige igekötője eltér a rezultatív és terminatív igekötőktől abban, hogy nem a végállapotra utal, hanem az esemény betetőzését fejezi ki.

2. Az angol és a magyar adatok párhuzamáról

Mielőtt rátérnék az angol létesítőigés szerkezetek tárgyalására, megjegyzem, hogy az 1.2.1. alponban tárgyalt tulajdonságok az angol adatokra is állnak. Szükséges viszont néhány szót ejtenünk az angol és a magyar nyelv aspektusrendszere közti különbségről. Az alapészrevételünk az, hogy míg a magyarban létesítőeseményt kétféle igealkalakkal fejezhetünk ki: *épít* és *meg-épít*, addig az angolban csak egy ige van: *build*.

2.1. Az aspektusrendszer különbségei

A két nyelv közötti alapvető különbség könnyen érthetővé válik, ha az aspektuális tulajdonságokat az ún. két szintű aspektusrendszer terminusaival ragadjuk meg. Smith (1991) modelljében megkülönböztet két aspektuális szintet, a szituációs és a nézőponti aspektust. Az előbbi az esemény belső szerkezetét írja le, például azt jellemzi, hogy van-e egy eseménynek természetes végpontja vagy nincs. Telikus, ha van, pl. *puhára főzte a húst*, atelikus, ha nincs, pl. *főzte a húst*. A nézőponti aspektus a beszélő nézőpontjából jellemzi az eseményt: befejezett (perfektív) aspektusú az az esemény, amire mint egy zárt időtartományra tekintünk, pl. *puhára főzte a húst*, folyamatos (imperfektív) pedig az, amelyben az eseményt tartalmazó intervallumon belüli tartományra fókuszálunk, pl. *(éppen) főzte a húst*. Nem véletlen, hogy a telikus illetve a befejezett és az atelikus, illetve folyamatos aspektusra adott példák páronként megegyeznek, ugyanis bár két külön szintről beszélünk, erős a korreláció, hisz például egy természetes végponttal rendelkező eseményt általában lezárult voltában szemlélünk. A magyarban a progresszív aspektus az, ahol a különbség tetten érhető: telikus, ámde folyamatos esemény a következő: *(éppen) főzte puhára a húst*. Az erős korreláció miatt nem gazdaságos, ha egy adott nyelven belül mindkét rendszer teljesen kiépül (grammatikalizálódik), ezért általában ez nem is történik meg.

Az angol és a magyar aspektusrendszere közötti fő különbség abban áll, hogy míg a magyar gazdag igeikötőrendszerében a szituációs aspektus, addig az angol gazdag igeidőrendszerében a nézőponti aspektus grammatikalizálódik (É. Kiss 2006b és Kiefer 2006). Ha például arról van szó, hogy sikeresen lezajlott egy építkezés, akkor magyarul azt mondjuk, hogy *megépült a ház*, angolul viszont azt, hogy *the house has been built*. Eltekintve attól a különbségtől, hogy a magyar mediális szerkezetet használ, míg az angol passzívot, azt látjuk, hogy a magyar a fennálló helyzetet a telikus esemény betetőzésére expliciten utaló *meg* igeikötővel jellemzi, az angol viszont egy olyan igeidőt választ, mely tükrözi az esemény utóállapotára koncentráló nézőpontot.

2.2. Kétféle létesítőige az angolban

Az, hogy az angolban nem a szituációs aspektus grammatikalizálódott, természetesen nem azt jelenti, hogy a létesítőesemény kétféle megközelítése között ne ismernék föl a különbséget az angol beszélők. Ráadásul a két ige közötti egyik fő különbség az, hogy a téma-argumentumuk valódi vagy

intencionális entitás-e. Azt állítom, hogy a téma-argumentum intencionalitásának egyértelművé tételével (deiktikus vagy bővített NP-k használatával) feloldhatjuk az angol létesítógék homályosságát.

(26a) The house, the plan of which was refused by the municipality, has been built.

(26b) ?This ugly house in front of ours has been built.

A (26)-os példa azt mutatja, hogy a befejezett jelenben (*present perfect*) álló mondat *be built* állítmánya valóban csak a *megépül*-nek felelhet meg az *épül*-nek nem, mert csak intencionális témája lehet (26a). Ezzel szemben az angol kötelezőhatározó-jelenség iskolapéldáját képező (27)-es, fókuszos mondat igéje, a magyarhoz hasonlóan, csak *épül* jelentésű lehet.⁷

(27a) This ugly house in front of ours was built *last year / in London*.

(27b) ?The house, the plan of which was refused by the municipality, was built *last year / in London*.

Ackerman és Goldberg pragmatikai érvelésükben hivatkoznak arra a tényre, hogy bár a (28)-as egyszerű múlt idejű mondat nem-szerencsés (ezt a mondatot a következő pontban tárgyalom részletesen), a mondat igeidejének (29a), aspektusának (29b), modalitásának (29c) vagy polaritásának (29d) megváltoztatása jól formált mondatokat eredményez. Ezek már nem követelnek kötelező határozót, mégpedig azért nem, mert ezek a változtatások elegendően informatívvá teszik a mondatot. Komolyabb érvelést kívánna azonban, hogy egyes igeidők és aspektusok miért „informatívabbak”, mint mások. Mindezeket a mondatokat magyarra fordítva, illetve az intencionalitási tesztet elvégezve azt találjuk, hogy a valódi ok az, hogy az ige-kötés létesítője szerepel bennük; ez pedig, az első részben tárgyalt okokból, semleges mondatokban (tehát fókuszált kifejezés nélkül) is megállja a helyét.

(28) #The house was built.

(29a) The house will be built.

(29b) The house was being built.

(29c) The house may be built.

(29d) The house was not built.

⁷ A mondat végén álló főhangsúlyos összetevők a (27)-es mondatok információs fókuszai.

Ezek szerint joggal különböztetjük meg a kétféle igét az angolban is. A csupasz versus igekötős szembenállás az angolban nem lenne találó terminológia, ezért a Piñón (2006b) által bevezetett *gyenge* és *erős* létesítőige kifejezéseket fogom használni. Az előbbi magyar megfelelője a csupasz, az utóbbié az igekötős létesítőige.⁸

2.3. *Hogyan szabaduljunk meg a szerencsésesség nem szerencsés fogalmától?*

Térjünk rá arra az ártatlannak látszó különbségre, ami a magyar és az angol „problémás” mondatok között fedezhető fel. Míg a magyar *Épült a ház* mondat szemantikailag rosszul formált (lásd 1.3. pontot), addig a *The house was built* csupán nem-szerencsésnek (*infelicitous*) van jelölve Ackerman és Goldberg cikkében, ami nem zárja ki, hogy bizonyos ritka kontextusokban elfogadható legyen a mondat. Ők a következő helyzetet írják le. Valaki elásott valahol egy kincset, és amikor visszatér a helyszínre, hogy kiássa, azt találja, hogy a kincs fölé épült egy ház. Ekkor hangzik el a fenti angol mondat a kincs gazdájának a szájából, belátván, hogy a kincshez nem fog hozzájutni. Ackerman és Goldberg szerint ebben az esetben nem maga a mondat hordoz új információt, hanem maga az a tény, hogy a mondat elhangzik. A magyar kincstulajdonos azt sóhajtaná, hogy „Mit tegyek, a ház megépült!”, és ez nem csupán pragmatikailag, hanem szemantikailag is kifogástalan kijelentés. A kincs gazdája, aki ugyebár jobb szeretné, ha a ház nem állna ott, elképzeli azt a pillanatot, amikor a ház még csak tervként létezett, és erről az intencionális házról állítja azt, hogy – bár máshogy is alakulhatott volna – végül megépült, többé már nincs mit tenni. A leírt kontextusban a szerencsés angol mondat fordítása a magyar igekötős igét tartalmazza, és szemantikailag is jólformált, ami azt sejteti, hogy az angol mondatra is ez igaz. Valóban, az intencionalitási teszt azt mutatja a (30)-asban, hogy a nem-szerencsésnek bélyegzett *The house was built* mondat mindig rosszulformált, ha *gyenge* létesítőigeként használjuk, és jólformált, ha *erős*ként.

⁸ Piñón a teljesítmények a *majdnem*-teszt által elkülöníthető két típusára alkalmazza az erős illetve *gyenge* elnevezést. Mivel az igekötős létesítőigék az erős, míg a csupasz igék a *gyenge* csoportba tartoznak (amennyiben teljesítményt fejeznek ki), ezért veszem át ezt a terminológiát.

(30a) The house, the plan of which was refused by the municipality, was built.

(30b) ?This ugly house in front of ours was built.

A nem-szerencsés megjelölés tehát azt az angolban rejtve maradt tényt leplezi, hogy az angol létesítőigék kétértelműek. Ha viszont megkülönböztetünk erős és gyenge igéket, melyeknek formájuk ugyan azonos az angolban, de más-más típusú (intencionális illetve valódi) téma-argumentumot szelektálnak, akkor nincs szükség a szerencsés nem éppen szerencsés fogalmára; a magyarhoz hasonlóan csak a mondatok szemantikai jólformáltságáról van szó.

2.4. *A gyakoriság szerepe*

A figyelmes olvasó ezen a ponton még nem lehet meggyőzve, ugyanis azt látja, hogy a befejezett jelenben álló mondat homályos intencionalitású téma (*the house*) esetén is, semleges kontextusban is egyértelműen jólformált, míg a egyszerű múltidejű (*simple past*) mondat ugyanilyen helyzetben ingadozó, noha a (26)-os és a (30)-as példapárok alapján egyformán kellene viselkedniük, hisz az erős olvasat jól-, a gyenge pedig rosszulformált mindkét esetben. Mi lehet az oka annak, hogy a két mondat semleges kontextusbeli megítélése mégis eltér?

Minden jólformált mondatra tekinthetünk úgy, mint egy másik szándékolt jelentéshez tartozó rosszulformált mondatra. Mégis ezek a potenciális rosszulformált olvasatok egyáltalán nem szokták zavarni az interpretációt. Vajon milyen körülmények között zavarhatja meg mégis egy rosszulformált olvasat az értelmezést? Erre a kérdésre a szóbanforgó jelenség kapcsán a gyakorisági szempontokat is figyelembe vevő magyarázatot látom a legkézenfekvőbbnek, ám az alábbiakban felvázolt javaslat további vizsgálatokat igényel. A *The house was built* mondat erős (és jólformált) használata jóval ritkább, mint például a befejezett jelenben álló mondaté. Ez úgy értendő, hogy az olyan kontextus ritka, amelyben erre a mondatra lenne szükségünk. Az egyszerű múltidőben álló mondat jóval gyakrabban fordul elő gyenge létesítőeseményként (nem-specifikus témával vagy fókusz mellett). Piñón (2006b) például a határozatlan NP-t (vagyis specifitás szempontjából aluspecifikált NP-t) tartalmazó mondatra vonatkozólag (melynek mindkét olvasata jólformált) állítja, hogy a gyenge olvasat az alapértelmezett (*default*) olvasat. Gyakorisági alapon tehát olyan kontextusban, amely semmilyen fogódzót nem ad arra nézvést, hogy az NP valódi vagy intencionális entitást

jelöl-e, a gyenge olvasat jelenik meg az egyszerű múltidejű mondatban még határozott NP esetén is, noha ekkor rosszulformált.

Ackerman és Goldberg szerencsés-ség-fogalma mögött is a gyakoriság bújjik meg. Csak míg ők úgy vélik, hogy a megfelelő kontextus azért ritka, mert ritka az, amikor egy új információt nem hordozó mondat egyéb kommunikációs szempontok miatt (pl. a kijelentés elhangzásának ténye) mégis releváns lehet, én azt állítom, hogy az erős olvasat igenis hordoz új információt (ti. azt, hogy az intencionális ház megvalósult). Az említett esetekben nem egyéb kommunikációs szempontok, hanem a közvetített új információ miatt releváns a mondat, ám ettől még lehet az ilyen kontextus ritka.

3. Összefoglalás

Dolgozatomban a kötelező adjunktum néven ismert kifejezéseket vizsgáltam a magyar, majd az angol létesítőeseményt kifejező mondatokban. Egyrészt tisztáztam a félrevezető fogalmat, és rávilágítottam, hogy a tárgyalt esetekben a kötelezőség forrása az információs szerkezet (nem szintaktikai vagy szemantikai ok), és az adjunktumok megjelenése e fókuszkövetelmény kielégítésének csupán egy lehetséges (és gyakori) módja. Másrészt Ackerman és Goldberg (2001) tisztán pragmatikai magyarázatával ellentétben Szabolcsit (1992) követve felhívtam a figyelmet arra, hogy a fókusz nélküli mondatok rosszulformáltsága szemantikai eredetű. A jelenség kapcsán tisztáztam a magyar létesítőigék különféle jelentéseit, és megmutattam, hogy az angol adatok teljesen párhuzamba állíthatók a magyar adatokkal, ha az angolban is feltételezzük a létesítőesemények kétféle típusát. A téma intencionalitására vonatkozó tesztek bizonyítják a különbség meglétét.

FÜGGELÉK

Az 1.2.1. alpont (12)-es, alább megismételt példáit rosszul formálnak jelöltem (É. Kiss-sel (1995) és Albertivel (1997) összhangban).

(12a) **A 'gyűriűt* kaptam.

(12b) **A 'kisbaba* született.

A mondatok rosszulformáltságának oka a következő. A fókusz bevezet egy az adott kontextusban releváns alternatívahalmazt. A (12b) mondat esetében olyan objektumok halmazát, melyekre lehetne igaz az, hogy születés útján jöttek létre, például: *a kiskutya, a kisbaba és a kisbárány*. Az alternatívahalmaz azon eleméről, amelyik fókuszálva van (*a kisbaba*), azt állítja a mondat, hogy születés útján létrejött (született), míg a többi alternatíváról (*a kiskutya, a kisbárány*), implicit módon, ennek ellenkezőjét állítja (nem születtek). Ez viszont ellentmondás, hiszen a kiskutyára és a kisbárányra nem referálhatnánk sikeresen, ha nem jöttek volna már létre. Általánosan a fókuszált határozott témát tartalmazó létesítőigés mondatok azért rosszulformáltak, mert a fókuszált kifejezés alternatíváinak létezését egyszerre előfeltételezzük (ha nem előfeltételeznénk a létezésüket, nem lennének releváns alternatívák) és tagadjuk. Vagyis nem rendelhető a fókuszhoz alternatívahalmaz, ekkor viszont nem értelmezhető a fókusz.

Feltételezem, hogy amennyiben az olvasó nem ért egyet a példák grammatikalitási megítélésével, akkor inkább találja elfogadhatónak a (12a) mondatot, mint a (12b)-t. Ezt azzal magyarázom, hogy a (12a) mondat értelmezhető úgy, hogy a mondat tartalmaz egy kishatókörű igefókuszot. (12b)-ben ez az értelmezés nehezebb, mert a születésnek nem nagyon vannak alternatívái. Gondoljuk meg, milyen kérdésre felelhetnénk (12a)-val. *Melyik tárgyat kaptad?*, ezt a kérdést úgy értjük, hogy a releváns tárgyak közül, melyik az, amelyiket kaptad, vagyis melyik az, amelyiket kaptad és nem vetted vagy loptad. Vagyis mivel, az előző bekezdés érvelése szerint a *kap* nem állhat szemben pusztán a *nem kap*-pal, ezért a kérdést (és persze a választ is) úgy értjük, hogy a *kap* az adott tárgyhoz való hozzájutás egyéb módjaival képez kontrasztot. Ezután már nem ütközik akadályba a téma fókuszálása sem, mert az alternatívahalmaz elemeinek nem általában a létrejöttét, hanem csupán a kapás általi létrejöttét tagadjuk.

Írásom névtelen lektora a következő ellenpéldát hozza annak bizonyítására, hogy állhat a téma fókuszban: „Ha érkezésekor a cimborám az asztalon egy tyúkot és egy libát (vagy egy kiflit és egy zsemlét) megpillantva azt mondja: *De szép tyúkot loptál! / De szép kiflit sütöttél!*, akkor a tévedéséről pl. ezekkel a szavakkal is felvilágosíthatom: *A 'libát loptam, a tyúkot anyád hozta / A 'zsemlét sütöttem, a kiflit a boltból hoztam.*” Példái valójában nem ellenpéldák, hanem pontosan a jelen okfejtést támasztják alá, hiszen nem csak a téma-argumentumot, hanem a hozzájutás módját is kontrasztba állítja a

mondatokban, ami pontosan azt igazolja, hogy a mondatokat egy kisebb hatókörű igefókusszal értelmezi.

Amikor úgy fogalmazok, hogy a téma nem állhat fókuszban, azt természetesen úgy értem, hogy *egyszeres* fókusz tartalmazó mondatban nem lehet fókuszban a téma.

HIVATKOZÁSOK

- Alberti G. 1997: Restrictions on the degree of referentiality of arguments in Hungarian sentences, *Acta Linguistica Hungarica* 44, 341–362.
- Bende-Farkas Á. 1995: On Prefixation and Discourse, in Kenesei I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 193–219.
- É. Kiss K. 1995: Definiteness effect revisited, in Kenesei, I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 63–88.
- É. Kiss K. 2004: Egy igekötőelmélet vázlata, *Magyar Nyelv* 100, 15–43.
- É. Kiss K. 2006: From the grammaticalization of viewpoint aspect to the grammaticalization of situation aspect, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Goldberg, A. E. and Ackerman, F. 2001: The Pragmatics of Obligatory Adjuncts, *Language* 77, 798–814.
- Grimshaw, J. and Vikner, S. 1993. Obligatory adjuncts, in Reuland, E. and Abraham, W. eds: *Knowledge of Language 2*, Dordrecht, Kluwer.
- Kálmán L. 1995: Definiteness effect verbs in Hungarian, in Kenesei, I. ed.: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged, 221–241.
- Kálmán L. és Varasdi K. 2005: *The Hungarian Definiteness Effect Hoax* (kézirat).
- Kenesei I. ed. 1995: *Levels and Structures* (Approaches to Hungarian, Vol. 5.), JATE, Szeged.
- Kiefer 2006: *Aspektus és akciómínőség*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Maleczki M. 2001: Az információs szerkezet, a szintaktikai szerkezet és az aspektus összefüggései a magyarban: a progresszív és az egzisztenciális aspektus, in Bakró-Nagy M. – Bánréti Z. – É. Kiss K. szerk.: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*, Budapest, Osiris.

- Peredy M. 2008: A kötelező határozók aspektuális szerepe, *Magyar Nyelv* 104,
- Piñón, Ch. 2005: Verbs of creation in Hungarian. 7th ICSH, Veszprém.
- Piñón, Ch. 2006a: Definiteness effect verbs, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Piñón, Ch. 2006b: Weak and strong accomplishment, in É. Kiss, K. ed.: *Event structure and the left periphery of Hungarian*, Dordrecht, Springer.
- Smith, C. 1991: *The Parameter of Aspect*, Dordrecht, Kluwer.
- Szabolcsi A. 1992: *A birtokos szerkezet és az egzisztenciális mondat*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Wacha B. 1978: Az igés-szerkezeti aspektus kategóriája a magyar nyelvben. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE.